

Черська Ж. Б.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ АЛЬТРУЇЗМ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Анотація. У статті досліджено вербалізацію концепту АЛЬТРУЇЗМ у німецькій мові. Особливості вербалізації проаналізовано на матеріалі текстів художньої літератури першої половини ХХ ст. Найбільш уживаними засобами вербалізації концепту стали прикметники зі значенням «альтруїстичний».

Ключові слова: вербалізація, концепт, прикметники, значення «альтруїстичний», особливості.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики відзначається підвищенням інтересом науковців до аналізу концептів. Дослідженню концептів присвятили свої праці багато вчених, акцентуючи увагу на певних особливостях у визначенні терміна «концепт». Так, одним із класичних визначень концепту стало тлумачення О. Кубрякової: «Концепт – термін, що слугує поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відображеної в психіці людини» [1, с. 38]. Близьким є культурологічне розуміння А. Вежбицької, яка розглядає концепт як певний об'єкт зі сфери «ідеальне». Цей об'єкт має ім'я та відображає культурно обумовлене уявлення про світ, тобто належить до розряду «дійсне» [2, с. 18].

Що стосується культурно зумовленого уявлення про світ, то ця думка знайшла втілення в працях багатьох лінгвістів, таких як Ю. Степанов, С. Ляпін, О. Бабушкін та інші. О. Бабушкін зауважує, що концепт – це будь-яка дискретна змістова одиниця колективної свідомості, яка відображає предмет реального чи ідеального світу та зберігається в національній пам'яті у вербально позначеному вигляді [3].

Як відомо, національно-ціннісні характеристики концептів оптимально вивчаються на матеріалі засобів їхньої вербалізації [4; 5; 6], що виявляють специфіку концептуалізації в різних картинах світу. Концепт, як і будь-яка вимірна одиниця менталітету, як правило, має панхронічний аспект вираження, що, на нашу думку, може стати важливою підставою для дослідження його змісту на сучасному етапі становлення. Водночас цей концепт є результатом відповідного становлення протягом певного часу.

Аналіз специфіки становлення концепту з урахуванням вияву семантики його номінативних одиниць залишається актуальним у сучасній лінгвістиці. М. Алефіренко зазначає: «Поетапна еволюція концепту нерозривно пов'язана із семантичним розвитком слова, яке його називає, що безпосередньо обумовлюється специфікою когнітивної діяльності» [7, с. 143]. Дослідження концепту в «історичній перспективі» (так виділяє діахронічний аспект вивчення концепту

Т. Шваб [6]) схоже на кропітку працю археолога, результатами якої поряд із реконструкцією джерел і з'ясуванням чинників багатьох мовних явищ можуть стати унікальні, неочікувані ним відкриття, віднайдення глибинних асоціативних зв'язків у мові.

Тому, визначаючи концепт як одиницю узагальненого мовно-ментального ресурсу з етнонаціональними чи культурно зумовленими уявленнями людини про дійсність, проаналізуємо також недосліджені засоби вербалізації концепту АЛЬТРУЇЗМ на матеріалі німецької мови першої половини ХХ ст.

Отже, **мета статті** – проаналізувати особливості вербалізації концепту АЛЬТРУЇЗМ на основі його лексикографічного вираження й вияву в творах німецькомовних авторів першої половини ХХ ст. Матеріалом для аналізу стали твори німецькомовних письменників [8; 9] першої половини ХХ ст. обсягом суцільної вибірки 2 млн слововживань.

Виклад основного матеріалу. Що стосується лексикографічного вияву компонентів вербалізації концепту АЛЬТРУЇЗМ, то лексика, яка його відображає, є дуже малочисельною [10]. Порівняно з особливостями вербалізації взаємопротиставленого концепту ЕГОЇЗМ на основі компонентів, які належать до різних частин мови [11, с. 179], лексика, що номінує АЛЬТРУЇЗМ, включає незначну кількість слововживань. Так, одна з форм альтруїстичної поведінки виражається іменником *Selbstverleugnung* (приниження власних бажань, симпатій, нахилів) [10, с. 673]. Відмову від певних речей, від досягнення власних інтересів, від яких-небудь благ автор презентує за допомогою дієслова *entsagen* та іменника *Entsagung* [10, с. 266]. Найвищий ступінь моральної величч людини, її благородних думок і вчинків, які межують із самопожертвою, фіксує у своїй семантиці прикметник *edel* [10, с. 241]. Іменник *Edelmuth* акумулює в собі прояв людських думок і переконань, що мають позитивне моральне забарвлення. Похідним від цього слова став прикметник *edelmüthig* як характеристика моральних якостей людини, сповненої благородства в думках і відповідних вчинках [10].

Жертвоні дії на користь іншої особи виражає слово *aufopfern*, а самопожертву – іменник *Aufopferung* [10, с. 70]. Великодушність, яка виявляється в добродієчних вчинках заради інших людей, позначена словом *Großherzigkeit*, характеристика благородних помислів – прикметником *großherzig* [10, с. 390]. Благородство людини, її моральна величч передається іменником *Hochherzigkeit*, а ознака високоморальних людських почуттів – прикметником *hochherzig* [10, с. 437]. Немає в словнику таких слів на позначення концепту АЛЬТРУЇЗМ: *selbstlos*, *Selbstlosigkeit*, *altruistisch*, *Altruismus*, *Altruist*.

Однак під час аналізу текстів художньої літератури, який показав домінування прикметників серед усіх компо-

нентів вербалізації, зафіксовано випадки слововживання прикметника *altruistisch* як вияву позитивної оцінки людини, яка акумулювала в собі певні жертвні (альтруїстичні) вчинки. Так, у збірці есе К. Сільви (1843–1916 pp.) «Прощептані слова» описано типові риси людини-альтруїста: «*Es gibt Menschen, welche die Gabe haben, überall gute Laune und Freude hinzutragen, wo sie auch immer erscheinen. Man kann sich darauf verlassen, dass das stets ganz altruistische Menschen sind, in die nie ein Hauch von Selbstsucht hat eindringen können, weil einfach kein Platz dafür da ist, weil sie von den andern erfüllt sind, und von dem, was diese bedürfen, daß sie nicht Zeit haben an ihr eignes Ungemach zu denken*» [9].

Варто зазначити, що кількісні показники частотності вживання засобів вербалізації *altruistisch* (12% прикметників), *Altruismus* (4%), *Altruist* (3%) та *Altruistin* (1%) у текстах художньої літератури є невисокими як загалом, так і за кожним окремим словом. Прикметник *altruistisch* в сполученні з іменниками на позначення осіб найчастіше використовується в межах досліджуваної вибірки (74% всіх слововживань цього компонента вербалізації).

Відсутні в словникових дефініціях засоби вербалізації *selbstlos* та *Selbstlosigkeit* виявлено на матеріалі художньої літератури першої половини ХХ ст. Прикметник *selbstlos* (15%), щоправда, посідає не першу позицію серед усіх прикметників на позначення концепту АЛТРУЇЗМ, сполучаючись переважно з іменниками, які номінують поведінку людини (81% усіх слововживань у моделі «прикметник + іменник»).

Свідченням частотності вживання прислівника *selbstlos* стали поодинокі приклади характеристики людських вчинків. Проте часто вияв його семантики коригується сумісним вживанням у контексті словосполучень із прикметником *selbstlos*. Так, німецький письменник і драматург А. Гольц (1863–1929 pp.) у п'єсах початку ХХ ст. звертає увагу на морально-етичне підґрунтя поведінки головних героїв, вустами яких визначається розуміння автором головних засад прояву концепту АЛТРУЇЗМ у людських діях: «*Marianne: (ihm schnell zur Hilfe kommend; jetzt ganz auf seiner Seite) Und du entschlosst dich so selbstlos, dass ich mir noch selbstlose Handlungsweise überhaupt gar nicht vorstellen kann!*» [9].

На протипагу прикметнику *selbstlos* в іменника *Selbstlosigkeit* (19%), який став втіленням позитивної оцінки як окремих людей, так і цілих спільнот, зафіксовано найменшу кількість слововживань серед іменників на позначення концепту АЛТРУЇЗМ на матеріалі проаналізованої вибірки. Альтруїзм, позначений іменником *Selbstlosigkeit*, у творах Г. Бьолау (1856–1940 pp.) набуває особливого глобального значення та протиставляється нищому егоїзму, вираженому іменником *Ichheit*: «*Selbstlosigkeit steht auf, Selbstlosigkeit, das Wunder aller Wunder. Quell und Ursprung, Geburt aller Gottheit, bricht durch starre Ichheit. Ich! Ich, das sich aus dem Fleisch und Blut des Nächsten aufbaut. Ich, das von der Vernichtung andere lebt – erwacht, gibt sich preis, vergisst sich selbst, opfert sich!*» [9].

Наведений приклад засвідчує сумісне використання в контексті також дієслова *sich opfern*, поодинокі випадки вживання якого слугують переважно для підкреслення «жертвності» як однієї із семантичних особливостей вербалізації концепту АЛТРУЇЗМ на досліджуваному етапі його становлення.

Самопожертва як наслідок відмови від особистих благ і як основна ознака альтруїстичної поведінки людини ви-

ражається в межах вибірки іменниками *Entsagung* (26%), *Aufopferung* (23%), *Selbstverleugnung* (20%).

Прикметники, які використовуються авторами першої половини ХХ ст. для позначення позитивних жертвних рис людей, мають приблизно таку ж частоту використання, як іменники: *entsagungsvoll* (25%), *aufopfernd* (20%), *selbstverleugend* (19%).

Серед виділених компонентів вербалізації зустрічаються поодинокі випадки використання прислівника *entsagungsvoll*. У романах німецької письменниці Н. фон Ештрут (1860–1939 pp.) зафіксовано вживання прислівника *entsagungsvoll* на позначення героїзму, альтруїстичної свідомості й жертвної боротьби: «*Sie beobachteten Götze, sie erfuhren, wie heldenhaft und entsagungsvoll er den schweren Kampf mir dem Schicksal führte, wie standhaft er jedwede Unterstützung der Künstlerin ablehnte*» [9].

Що стосується використання іменників *Großherzigkeit* (2%) та *Hochherzigkeit* (3%) у художній літературі початку ХХ ст., то випадків їхнього вживання як засобів вербалізації концепту АЛТРУЇЗМ зафіксовано дуже мало. Однак прикметники *großherzig* (3%) та *hochherzig* (3%) виявляють у контексті семантичні особливості, сполучаючись з іменниками на позначення альтруїзму. Сумісне слововживання *hochherzig+Selbstlosigkeit* в творах німецького письменника Й.Р. цур Мегеде (1864–1906 pp.) свідчить про антонімічний зв'язок між компонентами вербалізації концептів АЛТРУЇЗМ та ЕГОЇЗМ як протиставлення «праведного» й «гріховного» в людській поведінці та почуттях: «*Reinige Deine Gefühle von sündigen Schlacken, wenn Du stark liebst – ich kann's nicht! So verging mir die Fahrt: hochherzige Selbstlosigkeit mit heißem Egoismus innig gemischt...*» [9].

Багатозначний прикметник *edel* (3%) зустрічається в творах німецьких письменників першої половини ХХ ст. для позначення саме альтруїстичних рис людей рідко. Проте контекстуальне оточення прикметника *edel* та іменника *Edelmut* (3%) у прозі Г. Зайделя (1849–1906 pp.) свідчить про вияв семантики на позначення концепту АЛТРУЇЗМ завдяки сумісній частотності вживання прикметника *edel* та іменників *Selbstlosigkeit*, *Edelmut*: «*Ihr grausamern Verfolger habe sie in Eisen gelegt, sie aber in edler Rache und Selbstlosigkeit hätten dazu geholfen, dass ihn die sanften Rosenketten der Liebe gefesselt hätten. Wo da der größere Edelmut zu suchen sei, das wäre unschwer zu erkennen*» [9].

Висновки. З огляду на проведений аналіз можна констатувати про розбіжності під час виявлення компонентів вербалізації концепту АЛТРУЇЗМ у лексикографічних джерелах і художній літературі. Так, засоби вербалізації *selbstlos*, *Selbstlosigkeit*, *altruistisch*, *Altruismus*, *Altruist* відсутні в словникових дефініціях, однак на матеріалі досліджуваної вибірки зафіксовано їх використання в художніх творах початку та першої половини ХХ ст., що свідчить про стрімкий розвиток семантичних особливостей компонентів вербалізації концепту, появу нових засобів передачі самовідданих жертвних дій та альтруїстичної поведінки головних героїв. Варто зазначити, що серед усіх компонентів вербалізації переважають прикметники, які оптимально відображають сигніфікативний аспект значення.

У перспективі вважаємо за доцільне здійснити порівняльний аналіз компонентів вербалізації концептів АЛТРУЇЗМ та ЕГОЇЗМ із використанням статистичних методів на матеріалі однакової вибірки.

Література:

1. Кубрякова Е. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. – 328 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Шмелева ; под ред. Т. Булыгиной. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – 780 с.
3. Бабушкин А. Объективное и субъективное в категоризации мира / А. Бабушкин // Общие проблемы строения и организация языковых категорий : матер. науч. конф. – М. : РАН, 1998. – С. 28–31.
4. Белозорова Ю. Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. Белозорова. – Запоріжжя, 2005. – 22 с.
5. Томенчук М. Варіантно зумовлена концептуалізація дійсності у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. Томенчук. – Чернівці, 2008. – 20 с.
6. Шваб Т. Еволюція концепту ЕГОЇЗМ в англійській мові (на матеріалі текстів давньоанглійського, середньоанглійського та ранньоанглійського періодів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. Шваб. – К., 2006. – 18 с.
7. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики : [монография] / Н. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
8. Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka / hrsg. von M. Bertram. – Berlin : Directmedia Publishing GmbH, 2002.
9. Projekt Gutenberg – DE [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gutenberg.spiegel.de>.
10. Weber F. Handwörterbuch der deutschen Sprache / F. Weber. – Leipzig, 1905. – 790 s.
11. Черська Ж. Вербалізація концепту ЕГОЇЗМ у художній літературі першої половини ХХ ст. / Ж. Черська // Наукові записки Наці-

онального університету «Острозька академія» : зб. наук. праць. Серія «Філологічна» / уклад. : І. Ковальчук, Л. Коцюк, С. Новоселецька. – Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2014. – Вип. 42. – С. 178–181.

Черская Ж. Б. Особенности вербализации концепта АЛЬТРУИЗМ в художественной литературе первой половины ХХ ст.

Аннотация. В статье исследована вербализация концепта АЛЬТРУИЗМ в немецком языке. Особенности вербализации проанализированы на материале текстов художественной литературы ХХ ст. Наиболее употребляемые средства вербализации – прилагательные со значением «альтруистический».

Ключевые слова: вербализация, концепт, прилагательные, значение «альтруистический», особенности.

Cherska Zh. The peculiarities of the verbalization of concept ALTRUISM in the style of fiction in the first part of the 20-th century

Summary. The verbalization of the concept ALTRUISM in German has been investigated in the article. The peculiarities of the verbalization have been analyzed in the style of fiction since the first part of the 20-th century. Adjectives with the meaning “altruistic” are the most usable parts of the language that deal with the verbalization of the concept ALTRUISM.

Key words: verbalization, concept, adjectives, meaning of “altruistic”, peculiarities.